



# Avelina Valladares, a muller sen rostro

Laura Filloy Martínez  
filloy.laura@gmail.com

**Resumo.** Unha muller insigne. Así se podería definir a Avelina Valladares, unha poetisa estradense, nada no século XIX, que dedicou boa parte da súa vida á escrita e ao coidado dos demais. Máis alá do recoñecemento colleitado polos seus poemas, a autora do Ulla salienta por ser unha das primeiras mulleres en escribir artigos de opinión na prensa. Ao longo desta investigación farase unha aproximación á figura de Avelina como articulista e enxalzarase o seu talento literario e a súa valentía como muller.

**Abstract.** Avelina Valladares could be defined as a notable woman, a poet from A Estrada, born in the 19th century, who devoted her life to writing and caring for others. Beyond her poems recognition, this author stands out because of being one of the first women to write opinion pieces in the press. This research will approach us to Avelina's figure as a columnist and will praise her literary talent and her courage as a woman.

Nunca tivo nome propio. Sempre foi a tía, a madriña, a irmá. Irradiaba luz, mais vivía na sombra, escondida na súa casa de Vilancosta. Non queda dela unha soa imaxe. Unha soa fotografía que debuxe o seu rostro, que nos recorde o brillo dos seus ollos ou a forma, talvez delicada, que tiña de sorrir. O único que sabemos dela é que foi poetisa, que viviu na Ulla, que dedicou o seu corpo e espírito a coidar da familia, que foi a irmá de Marcial e que era unha fervente católica. Mais todo é vago, impreciso e xeneralizado. Avelina Valladares era moito máis ca unha muller sen nome; ca unha muller sen rostro.

Aínda que o seu recordo chegou a nós con vaguidade, a súa figura era ben recoñecida na época. Un século XIX marcado pola inestabilidade política e pola recuperación do galego na escrita. As voces do seu tempo eloxiárona ata a saciedade. Cando ela morreu, alá polo 1902, as plumas de García Barros e de Álvarez Ínsua, dous estradenses ilustres, comparárona con tres sobresaíntes mulleres: Rosalía de Castro, Emilia Pardo Bazán e Concepción Arenal. Pero se algo había que destacar de Avelina foi, sen dúbida algunha, a humildade.

«Una de las buenas poetisas de su tiempo, cuya innata modestia le impidió brillar como merecía», diría Manuel Amor Meilán. Un brillo que, aínda apagado, loita por chegar aos nosos días.

## Quen era Avelina?

Avelina Valladares viu a luz, por primeira vez, en Vilancosta. Unha pequena aldea da parroquia de Berres, na Estrada. Corría o ano 1825. O século XIX estaba comezando a andar, marcado xa dende aquela por unha forte convulsión política. Guerras, cambios, transformacións. Un constante desequilibrio entre o liberal e o conservador. Mais Avelina vivía allea ao mundo, naquela casona do interior galego, xogando cos seus irmáns e aprendendo a amar a cultura. Ela non era máis ca unha nena fidalga, acomodada, e grande amante do rural ás beiras do Ulla.

A traxedia, como en todas as familias galegas do momento, marcouna dende antes de nacer. A alta taxa de mortalidade infantil da época provocou que morresen tres dos seus irmáns. Os que quedaron, outros sete, criáronse no seo dunha familia culta e con poder: os Valladares. Iso permitiu que Avelina puidese medrar nun contexto onde a escrita, o debuxo e a música eran imprescindibles. Grazas á iso, dedicou boa parte da súa vida á arte, sen que iso supuxese nunca un impedimento económico.

A súa educación era boa, mais non suficiente. Había algo que a diferenciaba dos seus irmáns Marcial e Serxio: ser muller. Os estudos universitarios eran, para ela, unha meta inalcanzable. Mentres eles accederon á Universidade de Santiago de Compostela, Avelina quedou na casa. E aínda así, tivo sorte. Puido aprender a ler e escribir, uns obxectivos moi afastados para a meirande parte da poboación da época. Máis aínda para as mulleres, sempre relegadas. Estímase que no 1860, o 94% das mulleres eran iletradas fronte ao 63% dos homes.<sup>1</sup> Por iso Avelina era afortunada. E tamén unha persoa encoimiable. Co seu talento e enxeño –calidades que tamén destacaron os seus contemporáneos– foi capaz de cultivar a escrita, de deixar composicións musicais e de debuxar con destreza.

1 Así o recolle Carlos Ferreirós n'*O legado dos Valladares de Vilancosta*.

Pouco se sabe da súa infancia e dos seus anos de adolescencia. Carlos Ferreirós retrátala como unha muller doce, de ollos claros. Unha muller que non destacaba pola súa fermosura, pero si pola súa intelixencia. Que pasou a súa vida consagrada á familia e ao coidado da casa, posto que Avelina aprendeu o que debían aprender as mulleres: como era iso de levar un fogar. Así é que sempre dedicou o seu tempo a coidar os demais: primeiro as súas irmás máis pequenas, logo os pais e os sobriños e, despois, a xente máis necesitada.

Non casou porque non quixo. Non tivo fillos. Mais dise que si estivo namorada cando tiña 18 anos, antes de se mudar a Zamora coa súa familia. Deixou escritas media ducia de poesías nas que se queixaba do desamor. Pouco máis se sabe. Os seus descendentes<sup>2</sup> pensan que ese foi o motivo polo que Avelina renunciou ao matrimonio: porque a decepción amorosa foi tal, que decidiu deixar de amar. Iso nunca se saberá: nin a quen quixo nin como o fixo. Pero a Avelina hai que entendela no contexto literario do momento: o Romanticismo. Un movemento cultural onde as emocións e a irracionalidade se sobrepoñían á razón. Pode ser que Avelina, ademais de ter o corazón roto, estivese influída polas correntes do momento. Ou tamén hai unha hipótese que nunca se baralla: que a solteiría fose a escolla de vida de Avelina. Con premeditación, con decisión e con valentía.

Sexa como sexa, e fuxindo das elucubracións, Avelina partiu a Zamora con 19 anos porque así o fixo a súa familia. Mais alí sentíase afastada do único anaco de mundo que ela amaba: Vilancosta. Os testemuños escritos reflicten a saudade que padeceu ao estar afastada da casa natal e os seus desexos de volver. De feito, cando volve a Berres farao para quedar. Nunca máis sairá de Vilancosta, tan só en ocasións moi puntuais. Ancorarase naquela casa, ás beiras do Ulla. O seu fogar.

Os anos seguintes xa virán marcados, de novo, pola traxedia. Ná década dos 50 morren a súa irmá Xacoba e o seu home, dous sobriños, a súa nai e o seu irmán Serxio. Tantas perdas familiares, case todas elas de xente moi nova, construírán unha fonda cicatriz

2 Segundo as declaracións de Mari Carmen Ferreirós no documental *O Rexurdimento de Avelina Valladares*.

na pel de Avelina, destrozada pola desgraza. Mais non hai mal que cen anos dure. Despois de longas temporadas de tristura, casa a súa irmá Luisa. Ela terá un fillo, Laurentino, que será afillado de Avelina e consideraraa sempre como unha segunda nai. De feito, cando ela morra, dedicaralle estas palabras: «Yo te quería: te quería tanto, que no hallo frases con que demostrar la magnitud de este cariño».

A finais dos 50 Avelina tamén estará inmersa na Xunta de Beneficiencia de Berres. De feito, por recomendación da sección de Pontevedra, chegará a ingresar na Orde Civil de Beneficiencia. Esa vertente filántropa e de axuda aos demais era ben coñecida na época, e nos retratos que os seus contemporáneos fan de Avelina, tamén se salienta esa virtude. Será Álvarez Ínsua o que sexa categórico ao afirmar: «Nadie llamó a sus puertas buscando amparo o consuelos que no las encontrase abiertas».

Consagrada á súa familia, a vida de Avelina transcorreu en Vilancosta. Alternaba periodos moi activos de escrita —só producía poesía nos bos momentos, cesando a súa actividade durante longas temporadas— coa axuda aos demais e o coidado dos seus. Talvez un dos episodios máis rechamantes da súa biografía sexa a pedida de man de Anxo Velón Taboada, un home que procedía dunha distinguida familia do Deza. Eran os anos 60 e Avelina xa tiña 40 anos. Mais dixo que non. As razóns só as sabe ela. A historia só recorda como esa muller de Vilancosta, afable e decidida, rexeitou un compromiso. E ese non fora o seu único pretendente. Todos eles, fosen da familia que fosen, levaron un non por resposta. Mais no caso de Velón, houbo un cambio. Avelina propuxo que a súa irmá Isabel, que vivía con eles na casa, casara con el. E así foi.

Manuel Castro López diría, en 1898, que Avelina Valladares tiña «ideas varoniles». «Jamás se ha permitido amorosas relaciones, ni, por más que respeta mucho el matrimonio, ha querido casarse». Sexa como sexa e fose como fose. Avelina dixo non. E a súa vida, ata que morre no 1902, continuou transcorrendo sen présa e sen pausa. Porque o único amor da súa vida, ademais da familia, foi Vilancosta.

## Que escribiu Avelina?

Avelina escribiu, diso non cabe dúbida. Pero a súa produción escrita non tiña, para ela, aparente valor. Iso non o din os estudosos nin os biógrafos. Díxoo ela mesma. «Harapos [...] que nada valen y solo sirven para descansar en nuestra biblioteca de familia». Esa era a percepción que tiña Avelina do teu talento, da súa capacidade de creación. Tan só usaba a pluma por lecer, sen ningunha outra pretensión literaria que non fose a de rexistrar os seus recordos e a súa memoria. Manuel Castro López diría que esa falta de ambición, de desexo, dáalle aínda máis valor aos seus escritos.

O certo é que Avelina non produciu un gran volume de obras. Se atendemos ao reconto que Carlos Ferreirós inclúe n'O *Legado dos Valladares de Vilancosta*<sup>3</sup>, a autora da Ulla concentra toda a súa produción en numerosas cartas a familiares e amigos, tres ou catro escritos en prosa e medio cento de poesías –tanto en castelán como en galego–. A isto habería que engadir a súa incursión noutras artes, tal e como se mencionou con anterioridade: herdamos dela dúas composicións musicais e tamén dous debuxos. Mais os números, ás veces, non son sinónimo de recoñecemento. «Ha escrito poco; pero ya se comprende que el mérito del artista no está nunca en la cantidad de sus obras», diría Manuel Castro López nos anos finais da vida de Avelina.

En relación á súa produción máis numerosa, é preciso facer mención á poesía. Un xénero literario que comezou a cultivar con 18 anos. É nesta mesma época na que se rexistran unha ducia de poesías de carácter amoroso, que tamén revelan o espírito romántico da autora e a súa incursión dentro do movemento cultural do momento. Máis alá do significado destas pezas literarias, o *grosso* da súa obra son as poesías de carácter social. É de obrigado cumprimento mencionar *Ôs qu'emigran*. Un poema no que aborda a temática da emigración dende unha perspectiva novidosa, moi semellante á que empregou Rosalía de Castro. Nesa peza, Avelina aborda o drama migratorio dende a perspectiva da muller. Dende esa *viúva dos vivos* que queda na terra mentres que ve que o seu home e os seus fillos marchan ao estranxeiro.

3 Ferreirós Espinosa, Carlos. *O legado dos Valladares de Vilancosta*, Ed. de Armando Roqueixo Cuba. Santiago de Compostela, 2018.

É unha peza que chama a atención pola súa rebeldía e pola súa crítica social. E pola capacidade de poñerse no lugar dos outros. A fin de contas, Avelina era unha Valladares. Tiña solvencia económica suficiente como para vivir afastada da emigración; como para non coñecer de cerca que significaba iso de *cruzar o charco*. Mais ela fixo un exercicio de empatía e de comprensión que reflicte perfectamente no seu poema. Onde a perspectiva feminina, nunha época onde a literatura seguía a ser unha cousa de homes, carecía de todo espazo.

A emigración non foi o único tema que abordou nas súas poesías. Tamén a orfandade e, sobre todo, a relixión. Dedicou moitas das súas pezas a loar a santos aos que ela lle profesaba unha fonda devoción, o que demostra o seu fervente catolicismo e, tamén, o arraigo familiar polas crenzas relixiosas. Mais o que aquí nos ocupa non é a súa poesía, un ámbito máis estudado e analizado por outros autores. No que aquí nos centramos é na súa prosa. Uns escritos moi escasos que son especialmente reveladores.

De feito, a día de hoxe afírmase que Avelina Valladares foi unha das primeiras –tal vez a primeira– en escribir artigos de opinión na prensa escrita. É dicir: que sendo unha muller do XIX atreveuse a expresarse libremente. Unha faceta máis descoñecida, menos estudada, máis relegada a un segundo plano. Pero que mostra datos esclarecedores sobre a súa personalidade e valentía. A continuación, farase un percorrido por tres dos textos conservados, que tamén recolle o seu biógrafo Luna Sanmartín en *Ond'o sol facheaba ó amañecer*<sup>4</sup>. E tamén se insistirá na idea de recuperar o nome de Avelina. De enxalzalo como se merece. De recoñecerlle o mérito. De vencer a súa inxustificada modestia. Porque... Que hai máis importante para unha articulista que o seu propio nome?

### *Comunicación a la Sociedad de Amigos del País de Santiago*

Este foi o seu primeiro escrito en prosa publicado na prensa. En realidade foi unha comunicación para participar na Exposición Agrícola e Industrial de Galicia. Así é que Avelina presentou mostras de ru-

4 Luna Sanmartín, Xosé. *Ond'o sol facheaba ó amañecer. Vida e obra da cantora da Ulla Avelina Valladares Núñez*. A Estrada, 2000.

bia galega e de tubérculos de Freixós. Con tal éxito que foi premiada coa «mención honorífica». Finalmente, o seu texto remitiuno a *La Exposición Compostelana*, onde saíu publicado o 4 de xullo de 1858.

Un escrito coma este demostra que Avelina Valladares era unha muller estudada e multidisciplinar, con coñecementos e interese pola botánica e pola agricultura. Unha formación que non está afastada do seu contexto social e familiar, que era a fidalguía. Mais neste texto, a autora da Ulla fai un pequeno ensaio de cultivo da rubia, onde a chega a considerar «útil» polas características da terra en Galicia. Facendo alusión ao minifundismo, Avelina revélase como gran coñecedora das circunstancias do seu tempo e das características económico-sociais do pobo. Así é que ela, nesta *Comunicación a la Sociedad de Amigos del País de Santiago*, ofrece alternativas de cultivo. «Con el cultivo de la Rubia se obtendría un excelente pasto para los ganados y un abundante forraje que pueda cortarse sin perjudicar en nada las raíces de esta planta».

Neste texto non só fai referencia á rubia galega, senón tamén aos tubérculos de Freixós. De feito, envía as súas raíces á exposición e asegura que naquela zona son coñecidas como «noces da terra» e teñen potencial alimenticio. No seu texto fai unha descrición da planta, indica en que zonas nace –a súa referencia espacial é a beira esquerda do Ulla– e tamén indica que sabe a abelá e o seu aspecto é semellante á cicuta. Ela mostra a súa preocupación social e o desexo de que melloren as condicións de vida. Pide que se analicen estes tubérculos para ver se teñen algunha parte velenosa. De non ser así, solicita que se fagan ensaios de cultivo para mellorar as súas potencialidades. Se finalmente son tóxicos, polo menos en certa medida, «sería conveniente y aún indispensable el publicarlo, para evitar el que los niños las comiesen, con perjuicio de la salud».

### ***Exposición al Eminentísimo Cardenal Sr. García Cuesta, Arzobispo de Compostela***

O seguinte texto en prosa data do 1878 e, en realidade, é unha carta que ela mesma dirixe ao arcebispo de Compostela. Cun ton formal, pide que os fieis da diocese compostelá poidan usar unto durante a Coresma e as vixilias do ano, posto que o aceite, como graxa que

si se permite usar, é un produto que non está ao alcance de todos. De feito, ela defende que as persoas se ven obrigadas a incumprir o xaxún ou ben a quedar sen forzas, porque a meirande parte delas só se poden permitir un caldo de berzas ou verduras cocidas.

De novo, vemos a faceta máis próxima de Avelina, facendo peticións de interese xeral. E malia que ela vivía na casona de Vilancosta, isto non semellaba ser un impedimento para coñecer as difíciles circunstancias que atravesaba o resto da poboación. Esa figura que constrúen os que a trataron, de muller dedicada e entregada aos demais, con esa fonda preocupación social que tamén reflectía nas súas poesías, queda ratificada neste texto en prosa.

### *El Ocho Milagroso*

Talvez o texto máis interesante dende o punto de vista xornalístico, cunha estrutura máis clara que a achega á opinión. Neste artigo, publicado no 1885, Avelina fai uso da súa vertente máis crítica e pon en xaque as supersticións. Máis en concreto, a do ocho milagroso que, segundo a súa propia definición, é un talismán formado por un anaco de ferro de forma circular cun burato no medio.

Este objeto, de ningún valor intrínseco, tocado a hurtadillas por el esplendor de algún santo, encierra el poder sobrenatural de preservar al que lo posee de las envidias mal de ojo y otras vulgaridades atrayendo sobre él, su familia y su hacienda, la prosperidad (Avelina Valladares, 1885).

Mais as súas palabras son moito máis contundentes, deixando clara a súa oposición a este tipo de crenzas que perviven no imaxinario colectivo. Chega a definir esta superstición como «paparruchas y estupendas relaciones de acontecimientos prodigiosos agota el bolsillo del pobre creyente al que seduce». Malia a súa opinión categórica, ela deixa claro que este tipo de supersticións van en contra das «leyes del cristianismo», mostrando, unha vez máis, a súa profunda convicción relixiosa.

Esta peza, ademais, ten certo carácter didáctico. Avelina acode ao recurso do exemplo para describir con máis precisión a súa crítica supersticiosa. Emprega, tamén, as preguntas retóricas, o que lle dan un certo carácter literario ao texto. Ela explica que todo acontece porque alguén quere afastar da súa casa e de si mesmo «brujerías e



influencias del demonio». Entón, un cura bendí a casa e logo entran en xogo eses ochavos milagrosos, que se esconden nos forros da roupa ou se colgan ao pescozo xunto a outros elementos considerados máxicos, como os dentes de allo ou as pedras de ara. E isto non só vai destinado aos adultos, tamén aos nenos. Sobre todo aqueles que son vítimas do «asombramento», outra das supersticións que describe Avelina no seu texto. «Según el vulgo», este tipo de maxia fai que as crianzas adelgacen, ás veces pola influencia dunha galiña choca. Tamén os animais da casa son vítimas «do fanatismo» e por iso adoitan colocar estes ochavos onda eles para salvagardalos.

Concluiría Avelina, con intelixencia e precisión:

El misterio y la reserva entran por mucho en el feliz éxito que se espera obtener de este caro objeto; razón por la cual se guarda en escrupuloso silencio y, solo la sencillez de una niña, la confianza que yo llegue a merecerla, me hizo comprender su extravagante historia (Avelina Valladares, 1885).

### **Por que é importante Avelina?**

Avelina Valladares é unha muller enigmática. Por que, a pesar do seu talento, formación e valentía, prefería quedar relegada a un segundo plano? Por que, malia ás súas ideas e as súas fortes convicións, decidiu non ser fotografada, cando si se conservan retratos dos seus irmáns? Por que consideraba que os seus textos non eran merecedoras de loanzas, nin de exaltacións? Por que Avelina, sendo Avelina, optou por manterse na sombra?

Por moito que ela quixese quedar na escuridade, hai que sacala dese recuncho afastado ao que a obrigou a historia e a súa propia personalidade. Foi unha muller que rompeu coas normas sociais, capaz de rexeitar unha e outra vez aqueles pretendentes que viñan «a salvala» da solteiría. E, malia que naquela época era relativamente habitual quedaren solteiras moitas mulleres, vivindo na casa natal, de Avelina conservamos unha historia: a de rexeitar o compromiso con 40 anos; a de pensar que non hai home que poida salvala. Por que ela xa se salvaba a si mesma a través da escrita, da poesía, da entrega aos demais.

Por iso Avelina ha ser un exemplo, un referente. Unha muller que debemos rescatar das fauces do esquecemento. Unha figura sobre a que as administracións deben poñer o foco. Máis aínda este

ano, cando se cumpren 25 edicións do Premio de Poesía Avelina Valladares. Un galardón impulsado, xustamente, para recoñecer a súa figura, mais... Que se fixo neste cuarto de século por coñecela? Alguén sabe quen foi, máis alá das súas poesías, das súas cuitas de muller namorada? A súa figura é o que debemos reivindicar: alén do que sabemos, alén do que vemos.

O único que nos recorda a ela, amais dun concurso xa consolidado, son imaxes puntuais na Estrada: o mural da Casa das Letras, un monumento na rúa da Cultura e outra vía dedicada aos irmáns Valladares. Nada hai máis alá. Nada máis alá do nome de Avelina, sempre vinculada a Marcial, e dun rostro esvaecido, talvez, por decisión propia. É deber de quen ame a cultura, de quen sabe que é preciso enxalzar os referentes, recuperar unha figura como a de Avelina, recoñecida na súa época pero que foi caendo no esquecemento.

E, tamén, como non podería ser doutra maneira, pola súa reivindicación do galego. Por ser fidalga, mais atreverse a falar na *lingua dos pobres*. Por participar nese movemento literario, cultural, poderoso que foi o Rexurdimento. E que nos permitiu recuperar o noso sentimento como pobo a través da arma máis poderosa: a lingua. Porque poetas como Avelina, como Rosalía, recórdannos que o compromiso e o amor van máis alá da clase social. Van alén do xénero.

Álvarez Insua, no seu detallado retrato sobre Avelina, definiuna con precisión: «Fue la verdadera mujer del Evangelio: fuerte, casta, creyente, humana, caritativa, noble y tierna». E máis alá desta representación, foi unha muller con talento, con opinión, con valentía. Unha muller estradense, ilustre e sobranceira. Á que hoxe poñemos nome e sacamos da sombra. Co teu permiso, Avelina, hoxe tamén imaxinamos o teu rostro. Talvez engurrado, sabio, intelectual. Pero, sobre todo, un rostro vivo e imperecedoiro.

## Bibliografía

- BÉRTOLO, J. M., FERRO, L. (2021). *Torres, pazos e casas fidalgas do Concello da Estrada*.
- BREA, M., NOGUEIRA PEREIRA, M. X. (2006). «As Memorias de familia de Marcial Valladares». *A Estrada. Miscelánea Histórica e Cultural*, 9, 7–23.

- COSTA, X. (23 de agosto de 2019). «Avelina Valladares Núñez». *Nós Diario*. <https://www.nosdiario.gal/articulo/memoria/avelina-valladares-nunez-xoan-costa/20190823130550083351.html>
- FERREIRÓS ESPINOSA, C. (2018). *O Legado dos Valladares de Vilancosta*. Centro Ramón Piñeiro.
- LUNA SANMARTÍN, X. (2000). *Ond' o sol facheaba ô amanhecer. Vida e obra da cantora do Ulla Avelina Valladares Núñez*. Sindicato Labrego Galego.
- NÓS Televisión. (5 de decembro do 2020). *O Rexurdimento de Avelina Valladares* [Vídeo]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=d8ZCDGffwVY>
- REI-SAMARTIM, I. (2018). «O arquivo de música da familia Valladares. A guitarra». *A Estrada. Miscelánea Histórica e Cultural*, 21, 287–310.

